

1. Meesterlijk verteld! Geluk en pech van een middeleeuwse ridder

Rita Schlusemann

Van Oostrom, Frits (2017). Nobel streven. Het onwaarschijnlijke maar waargebeurde verhaal van ridder Jan van Brederode. Amsterdam: Promotheus. ISBN 9789044634679. €15,-

Op 28 oktober 2018 overhandigde Jeroen Dijsselbloem aan Frits van Oostrom de Libris Geschiedenisprijs voor zijn boek over de ridder Jan van Brederode (ca. 1372-1415). De ondertitel zegt in feite al heel sprekend, waar het om gaat: niet een nuchtere analyse van historische gebeurtenissen over een adellijke persoon uit de middeleeuwen, maar het streven om het onwaarschijnlijke leven van deze uitzonderlijke ridder dat toch is gebeurd, aan ons als lezer als 'verhaal' aan te bieden. Dat is Van Oostrom op prachtige wijze gelukt.

Naast talrijke kaarten en afbeeldingen van originelen in het boek zelf biedt een website (nobelstreven.nl) aantekeningen, een literatuurlijst – die samen een tweeluik vormen – en extra illustraties bij de hoofdstukken. Het origineel van het Detmoldse handschrift van de Brederodekroniek uit het familiearchief van de Brederodes staat hier eveneens digitaal ter beschikking. De vergelijking van Jan van Brederodes *Des coninx summe* met de Franse tekst van de hand van Ingrid Biesheuvel, teksten die het niet gehaald hebben en recensies zijn ook op de website toegankelijk. Ten slotte bieden aanvullingen en correcties uiterst waardevolle toevoegingen. Van Oostrom gaat bovendien gedetailleerd in op talrijke opmerkingen van lezers zodat het boek op deze manier steeds weer geactualiseerd wordt.

Geschiedenis, cultuurgeschiedenis, literatuurgeschiedenis en boekgeschiedenis zijn in dit op een bevlogen manier geschreven meesterwerk met elkaar in zeven hoofdstukken vervlochten. De studie verhaalt over de carrière van deze vooraanstaande telg uit het geslacht Brederode vanuit verschillende perspectieven, die elkaar op prachtige manier aanvullen. Juist de mengeling van verschillende methodes, het gebruik van een groot aantal bronnen (oorkonden, rekeningen, literaire werken en afbeeldingen – om maar enkele te noemen) om Jans leven uit de vergetelheid te halen en de meeslepende vertelwijze maken deze studie zo fascinerend.

Van Oostrom structureert zijn boek chronologisch, maar hij begint niet met Jans geboorte. Een lijst van de *dramatis personae*, net zoals bij een toneelstuk, gaat aan het eigenlijke boek vooraf. Daarmee zet Van Oostrom de toon van zijn verhaal over de 'tragische neergang van hooggeboren edelman tot desperado' (p. 319). In het eerste hoofdstuk, dat net als de volgende een pakkende korte titel heeft gekregen ('Een trots geslacht', pp. 9-48), schildert hij Jans afkomst en karakteriseert hij de

belangrijkste bron voor de geschiedenis van het geslacht, de kroniek van Jan van Leiden, terecht als 'symbolisch scheppingsverhaal' (p. 14) van de familie.

Hoofdstuk II ('Heer Jan', pp. 49-116) verhaalt over Jans leven in zijn vroege jaren, in het bijzonder hoe hij als tweede zoon van Reinoud erin slaagde om na de dood van zijn vader in 1390 de zevende heer van Brederode te worden (zijn oudere broer was in 1389 in het klooster getreden). Dit hoofdstuk presenteert ook gedetailleerd Jans ondersteuning van de Hollandse graaf Albrecht van Beieren in diens strijd tegen de Friezen, Jans bedevaart naar Ierland en de voor- en nadelen van zijn huwelijk met Johanna, de volle erfdochter van Abcoude, dat kinderloos zou blijven.

In Hoofdstuk III met de titel 'Kartuizer' (pp. 117-176) schetst Van Oostrom eerst de betekenis van de orde en dan van het klooster Zelem, waar Jan lekenbroeder werd. Vanwege de kinderloosheid hadden hij en zijn vrouw besloten om in een klooster te gaan. Daardoor werd het huwelijk ontbonden en maakten zij ruimte voor Jans jongere broer. Van Oostrom gaat in op de etymologie van de kartuis Zelem en vertaalt 'selich heim' als 'gelukzalige verblijfplaats' (p. 119). In het woord is de betekenis van 'heim' of 'heem' als 'huis', een plaats waar je je thuis voelt, nadrukkelijk aanwezig. In zijn gedetailleerde beschrijving van het dagelijkse leven in de kartuis spreekt Van Oostrom tot de verbeelding, een vooraanstaand kenmerk van zijn hele studie.

In dit hoofdstuk gaat hij ook in op het moraaltheologische traktaat *Des coninx summe* dat Jan uit het Frans (*Le somme le roi*) vertaalde en bewerkte, en dat in feite het uitgangspunt vormde voor Van Oostroms interesse voor Jan. Van Oostrom roemt Jans boek ook vanwege het heel rijke authentieke Middelnederlandse vocabulaire. Daaruit blijkt Jans vertrouwdheid met de eigentijdse straattaal, zodat zijn boek een 'vitaal realisme [...] ademt' (p. 152). Volgens Van Oostrom schemert in de veranderingen ten opzichte van de Franse brontekst Jans temperament en visie door: zijn somberheid (p. 152), zijn 'cynische kijk op mens en wereld' (p. 155) en zijn 'bipolaire levensvisie' (p. 164). De vraag is echter of men de veranderingen aan de persoon of eerder aan de auteur Jan toe moet schrijven. Het hoofdstuk wordt besloten met de gevolgen van het overlijden van Willem Abcoude, Johanna's vader, en zijn zoon Gijsbrecht. Omdat Johanna daardoor als de enige directe erfgenaam is overgebleven – ware zij niet in het klooster geweest –, zo vermoedt Van Oostrom, wil Jan dispensatie van zijn kloostergelofte en het huwelijk met Johanna hervatten. Van Oostrom is hier op zijn best: hij laat heel goed de redenen en achtergronden voor bepaald gedrag van de verschillende betrokkenen zien, onder andere die van de prior van het klooster om niet in te grijpen, de belangen die een rol speelden en ook hoe de betrokkenen elkaar kenden.

Hoofdstuk IV met de titel 'De affaire' (pp. 177-232) leest als een spannende rechtszaak rondom de gecompliceerde beslissing wie Abcoude zou gaan erven. Een keuze uit de betrokken 'acteurs' in het

machtsspel zijn: de bisschop van Utrecht, Frederik van Blankenheim; de paus die in 1408 aan Jan toestemming had verleend om de orde te verlaten; graaf Willem VI van Holland die bepaalde dat Jacob van Gaasbeek, de neef van Willem van Abcoude, alles zou erven, en zelfs de hoogleraar Jean Gerson. Deze laatste had een openbaar college aan de Sorbonne gegeven over de kwestie of de kloostergelofte van Jan van Brederode, omdat hij bij zijn intrede in het klooster niet eerlijk is geweest, ongeldig was. De conclusie, dat Jan en zijn vrouw niet persoonlijk kunnen erven, alleen hun klooster, wordt in 1410 door twaalf Parijse magisters in de theologie ondertekend. Uiteindelijk wordt Jan bij zijn poging zijn vrouw uit het klooster te halen, door Frederik gevangen gezet, bij Jacob van Gaasbeek, die zijn oom in 1412 laat vertrekken. Johanna was al in 1411 overleden van verdriet, zoals de kroniek van het moederklooster Schönensteinbach in de Elzas vermeldt. Deze kroniek diende voor dit hoofdstuk als voornaamste bron. Ook hier is dus weer een directe connectie met het Duitse taalgebied zichtbaar.

Hoofdstuk V met de titel 'Het einde' (pp. 233-276) presenteert een beschrijving van Jans laatste drie levensjaren die hij als huurling doorbracht, totdat hij tijdens de veldslag tussen de Engelsen (Henry V) en de Fransen bij Azincourt in 1415 overlijdt. Op zeer overtuigende wijze laat Van Oostrom zien hoe moeilijk het soms is om betrouwbare informatie te verkrijgen. De bronnen bieden verschillende informatie over aan welke kant Jan vocht. Des te meer is het te prijzen dat Van Oostrom er altijd naar streeft om zo veel mogelijk bronnen in zijn onderzoek te betrekken, aangevuld met een belangrijke 'toevalsvondst' (p. 267), waar wel ontzettend veel werk en kennis achter verscholen zit. Hij heeft ook de negentiende-eeuwse literatuur over de veldslag bij Azincourt doorgewerkt en is 'toevallig' op het spoor gekomen van een Engelse levensbeschrijving, waardoor hij aannemelijk kan maken dat Jan zich eerst als huurling aan Henry V heeft aangeboden, maar geweigerd is vanwege zijn verleden als kartuizer.

Hoofdstuk VI met de titel 'Feit en fictie' (pp. 277-320) biedt niet alleen een verslag van het tot dan toe verrichte onderzoek, maar ook waardevolle principiële overwegingen over de relativiteit van de reconstructie van historische waarheid. Door zijn manier om de complexiteit en verwovenheid van gebeurtenissen en persoonlijke connecties uiteen te zetten, draagt Van Oostrom zeer overtuigend ertoe bij om het 'versimpelde' beeld over de middeleeuwen ('dat deze streken in een winterslaap gedommeld lagen totdat de Gouden Eeuw aanbrak', p. 295), dat nog altijd en veel te vaak (in de hoofden van veel mensen) aanwezig is, te laten wankelen.

In het laatste hoofdstuk (pp. 321-365) komt de 'Nageschiedenis' aan bod, waarbij Van Oostrom ingaat op de verdere geschiedenis van het geslacht tot het einde in 1679. Verder bespreekt hij de geschiedenis (handschriften en drukken) van Jans werk *Des coninx summe*. Helaas wordt geen duidelijk overzicht van de twaalf handschriften met bewaarplaats, datering en localisering geboden,

zodat de presentatie hier verwarrend is en de geïnteresseerde lezer hier zelf op zoek zou moeten gaan. Er wordt van 'minstens tien gedrukte uitgaven' tot 1519 gesproken (p. 354). De website zou kunnen worden verrijkt door de handschriften en uitgaven een voor een in een lijst (onder andere aangevuld met informatie over de talen van de handschriften en drukken, de bezitters, drukkers en drukplaatsen) te vermelden. Voor een aantal drukken zouden zelfs de links naar de originelen bijgevoegd kunnen worden. Eén voorbeeld: het origineel van de oudste uitgave die op 24-4-1478 in Delft waarschijnlijk bij Jacob Jacobszoon van der Meer verscheen, is via de *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* (GW-nummer M17240, <https://www.gesamtkatalogderwiegendrucke.de/docs/M17240.htm>; exemplaar van de Universiteit Gent) makkelijk te vinden. De exemplaren van de drukken liggen in een groot aantal bibliotheken, onder andere in Nederland en België, maar ook in Amerika, Rusland, andere Europese landen en vooral in Duitse bibliotheken. Zij getuigen, naast het leven van Jan zelf, van de vanzelfsprekende Europese dimensie van de laatmiddeleeuwse en vroegmoderne levenswijze en cultuur. Het meesterlijke verhaal over deze ridder verdient dan ook in andere Europese talen verhaald (en vertaald) te worden. Ik hoop dat er spoedig werk van wordt gemaakt.

Over de auteur

Rita Schlusemann promoveerde aan de Westfälische Wilhelmsuniversität te Münster op een onderzoek naar de Nederlandse en Engelse vroege drukken van *Reynaerts historie*. In haar habilitatie verrichtte zij onderzoek naar de Duitse receptie van Laatmiddeleeuwse romans in handschrift en druk vanuit literair- en boekhistorisch perspectief. Zij publiceerde 13 boeken en meer dan 55 artikelen over onder andere de Nederlands-Duitse literaire betrekkingen tot in de twintigste eeuw en over de relaties tussen Jacob en Wilhelm Grimm en hun Nederlandse en Belgische collega's. In haar huidige onderzoek ligt het zwaartepunt op de populaire gedrukte Europese romans tot aan ca. 1800. Zij is verbonden aan de Freie Universität Berlin.

E-mail: schlusemann@zedat.fu-berlin.de